

Auktoritära arv

En komparativ studie av ideologiers inverkan på attityder i de
forna diktaturena Portugal och Polen

David Runbäck
Daniel Bergqvist

Abstract

I denna uppsats söker vi genom att jämföra en före detta kommunistisk auktoritär stat, exemplet Polen, med en före detta fascistisk auktoritär stat, exemplet Portugal, finna svar på om en socialistisk ideologi gynnas mer i ett före detta fascistiskt system samt, som en bifråga, om dessa stater genom sin historiskt starka koppling till respektive ideologi påverkats i sin omvandling till moderna demokratier.

Vi uppnår genom att komparativt studera länderna med inriktning på diktaturens art och medel, de religiösa kopplingarna, övergångsstyret, systemförändringar efter revolutionerna och framför allt dagens partier och deras utveckling våra resultat.

Genom arbetets gång kom vi fram till slutsatsen att någon skillnad mellan attityderna till en socialistisk ideologi inte kunde kopplas till den auktoritära regimen, utan snarare är resultat av internationell påverkan och politiska strömningar bland befolkningen. En viss påverkan av regimtypen på demokratiseringsprocessen kan skönjas, men inte tillräckligt för att få entydiga resultat i denna uppsats.

Nyckelord: Polen, Portugal, ideologier, diktatur, transition

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	1
1.1 Syfte.....	1
1.2 Problemformulering.....	1
1.3 Metod.....	1
1.3.1 Disposition.....	2
1.4 Operationalisering.....	2
1.4.1 Teori.....	3
1.5 Material.....	3
1.6 Att finna ett mönster.....	3
2 Portugal.....	5
2.1 Det auktoritära Portugal.....	5
2.2 Regimen prövas och faller.....	6
2.2.1 Övergångsstyret i Portugal.....	6
2.2.2 Vänsterns enande kraft, splittring och svagheter.....	7
2.2.3 Motrevolutionen 1975.....	8
2.3 Stegen mot demokrati: reformer och förändringar i systemet.....	8
2.4 Dagens portugisiska politik.....	9
2.4.1 Konstitutionen.....	9
2.4.2 Maktfördelning och regeringschefer.....	9
2.4.3 Viktiga politiker.....	10
2.4.4 Partiernas utveckling och dagsläget.....	10
3 Polen.....	12
3.1 Det auktoritära Polen.....	12
3.2 Regimen prövas och faller.....	12
3.2.1 Det polska folket- en enande kraft.....	13
3.2.2 Solidaritet- den enande kraften.....	13
3.2.3 Aktörer söker samförstånd.....	14
3.3 Lustrationsprocessen.....	14
3.3.1 Hur gick det till?.....	15
3.3.2 Vad innebar Lustrationen i praktiken?.....	16
3.3.3 Ett stoppat förslag.....	16
3.4 Dagens polska politik.....	16
3.4.1 Konstitutionen.....	17
3.4.2 Kulturhistorisk kontext.....	17

3.4.3 Viktiga politiker.....	18
3.4.4 Partiernas utveckling och dagsläget.....	19
3.5 Internationella aktörer.....	20
4 Analys.....	21
4.1 Möjligheten att verka radikalt.....	21
4.2 Ur ett moderat perspektiv.....	22
4.3 Internationell påverkan.....	23
4.4 Sammanfattning och slutsats.....	24
5 Referenser.....	25

1 Inledning

1.1 Syfte

Syftet har varit att empiriskt pröva teorin om att en socialistisk politisk agenda generellt ska ha haft det enklare att verka i ex-fascistiska stater än i ex-kommunistiska. Vår förförståelse säger oss att anledningen till detta skulle grunda sig i att kommunismen, tvärt emot hur det blev i de gamla öststaterna, i före detta fasciststater kom att symbolisera friheten från just fascismen. Det vill säga en motpol till det rådande förtrycket. Samma förförståelse säger oss då att kommunismen i gamla östblocket skulle vara så förknippad med förtryck att vänsteråsikter och socialism motverkas allmänt.

1.2 Problemformulering

Vilka slutsatser kan en komparativ studie av Portugal och Polen ge angående relationen mellan typen av ett tidigare icke-demokratiskt styre och anhängare av samma respektive en motsatt ideologi i ett demokratiskt samhälle? Kan man även dra slutsatser gällande om ideologin under diktaturen påverkat resultatet av demokratiseringen, och i så fall hur?

1.3 Metod

Vi har valt att göra en jämförande studie genom mest lika-designen, då det är en bra metod för att pröva en på förhand bestämd uppfattning (se Esaiasson 2007:101). Detta har vi gjort för att empiriskt pröva teorin om att socialister generellt haft det enklare att verka i ex-fascistiska stater än i ex-kommunistiska.

Undersökningen är kvalitativ i den bemärkelsen att den syftar till att identifiera och förstå de utmärkande dragen i respektive demokratisering och dess tidigare förflutna av diktatur för betydelsen av eventuella kvarlevor från den tiden. Av nödvändighet, menar Landman, inbegriper en sådan studie ett få antal länder. (Landman 2003:19)

Att vårt val av jämförelse föll på Portugal och Polen har flera anledningar som sammantaget innebar att valet kändes ganska ganska självklart. Portugal och Polen kan vid en första anblick förefalla väldigt olika, men givet att vi var ute efter att

undersöka en ex-fascistisk och en ex-kommunistisk stat märker man snart att länderna i flera avseenden hade liknande förutsättningar. Metodpraktikan poängterar att det är teorin som faller avgörandet för vilka fall som är bra att undersöka (Esaiasson 2007:115) I båda länderna gällde att de aldrig under diktaturtiden levde i en totalitär stat, således hade de det gemensamt att de var auktoritära, allt enligt Linz & Stepan's definition som skall utvecklas vidare nedan. I linje med dessa forskares tankar om transitioner upplevde de inte heller någon diffusion, dvs länderna påverkades inte av någon extern demokratiseringsvåg. Utöver detta har vi den katolska kyrkans roll och dess starka inflytande i länderna, som dock skulle få fundamentalt olika betydelse länderna emellan. Att Polen var del av undersökningen kan även motiveras med att landet var det som relativt åtnjöt störst frihet. Genom att pröva vår teori på Polen skulle man, i den mån den håller, kunna göra antagandet att den också äger viss giltighet i övriga Östeuropa där förtrycket från kommunismen var än hårdare.

1.3.1 Disposition

Upplägget för studien är att i nästföljande två kapitel ge en närmare presentation av de två ländernas auktoritära regimer och dess väg mot konsoliderad demokrati. Överlag följer dessa kapitel en kronologisk struktur som tar sin början i den auktoritära regimens dagar och avslutas med en kortare redogörelse för hur det politiska klimatet idag ser ut i länderna.

I det fjärde och avslutande kapitlet följer studiens analys. Här kommer de viktigaste resultaten belysas och diskuteras. Här kommer således också resultatet av vårans prövade teori presenteras men också andra, icke på förhand förväntade, mönster vi tycker oss kunna utläsa av vårans studie.

1.4 Operationalisering

Innan vi ger oss i kast med att söka svar på vårans frågeställning och stöd för vår tes är dock vissa förtydliganden av vanligt förekommande begrepp i studien en nödvändighet. För god validitet är överensstämmelsen mellan teoretiska definitioner och dess operationella indikatorer en nödvändighet (se Esaiasson 2007:61).

Då vi talar om auktoritärt kontra totalitärt styre utgår vi ifrån Linz & Stepan's definition av totalitärt styre. För dem är det totalitära systemet ett system som i princip gjort sig av med all konkurrens, detta inkluderar politisk, ekonomisk och social sådan. Vidare finns en utopisk ideologi, som förenar och leder människor. Därtill finns ofta en karismatisk enväldshärskare med stark militär uppbackning. (Linz 1996:40) Definitionen av auktoritärt styre blir då i deras linje ”frånvaron” av totalitarism. Det vill säga, ett icke-demokratisikt system som upprätthålls i frånvaron av vad som just karaktäriserats som totalitärt. Med detta inte sagt att en

auktoritär stat helt saknar totalitära tendenser, däremot måste en totalitär stat enligt definitionen ovan helt leva upp till dessa kriterier.

1.4.1 Teori

Vår studie är som framkommit inte någon teori konsumerande sådan. De teorier vi trots allt använt oss av har inte i huvudsak varit avsedda att pröva och stärka eller förkasta. Istället har de använts i ett försök att tolka och förstå processer viktiga för vår frågeställning. På så vis har Linz & Stepan's teorier om transitionsprocesser varit oss ett oundgängligt stöd. De teorier vi använt oss av berör ”softliners-hardliners”, ”4 player game of transition” och ”pakter”.

Tanken bakom teorierna gränsar till varandra och söker förklara en stats möjlighet att demokratiseras. Transitionen ses utifrån detta perspektiv som en process i vilken regimen och oppositionen är uppdelad i respektive ”hardliners-softliners” och radikaler-moderater. Detta bildar vad som går under benämningen ”4 player game”. En demokratiseringsprocess anses sedan ha större utsikter att lyckas om de moderata krafterna tillåts nå överenskommelser med softliners inom regimen, eller med ett annat ord, ”pakter”. För att ”4 player game” verkligen skall kunna fungera krävs att den moderata oppositionen innehar en viss autonomi som gör att den kan planera och över tid genomföra strategiska förhandlingar. För ”softliners” gäller att de måste inneha tillräckligt med stöd för att vid förhandlingsbordet kunna verka med full kraft. (Linz 1996:61)

1.5 Material

Materialet vi använt oss av kommer från sekundära källor och består i huvudsak av antologier, akademiska artiklar samt publicerade volymer som rör vårt ämne. Det är vår ambition att det varierade materialet från skilda författare ska bidra till att minska risken för en omedveten vinkling av resultatet. Vi är medvetna om, vilket också Lundquist påpekar, att valet av material påverkar resultatet, därför har vi försökt balansera vissa av våra källor som riskerar att vara vinklade med andra mer påfallande neutrala källor. (Lundquist 1993:52ff)

1.6 Att finna ett mönster

Det är ganska naturligt att den fallna regimen representanter står lågt i kurs strax efter en revolution, i annat fall hade revolutionen inte haft något folkligt stöd och troligen återgått i en motrevolution, vilket inte skedde i våra exempel. Men finns det belägg för att denna trenden att sky sig bort från de gamla förtryckarna håller i sig längre, i flera årtionden? Uppenbarligen, som exemplen också visar, finns det

fortfarande personer i både Portugal och Polen som är anhängare av sina gamla auktoritära regimer, vilket är helt tillåtet i en demokrati, men i båda fallen är de i underläge och har fått se sin forna makt försvinna till sina motståndare och sin bästa chans att behålla inflytande att övergå till ett mer moderat mittenparti med en annan agenda.

Sedan 1980 talet har europeisk politik i allmänhet upplevt en svängning åt höger efter vänstervågen på 1970 talet då Portugal demokratiserades och även påbörjade en så kallad demokratiseringsvåg. Dessa vågor i partisympatier framträder ganska tydligt när man ser på val och opinioner i olika länder, och kan till stor del förklaras av en spridningseffekt i internationell politik. För våra syften är det viktigt att ta med dessa vågor i beräkningarna för hur sympatierna och partierna i våra exempel länder utvecklats.

2 Portugal

2.1 Det auktoritära Portugal

Portugal styrdes under perioden 1926-1933 av en militärdiktatur och 1933-1974 av en fascistisk diktatur under António de Oliveira Salazar och sedermera Marcello Caetano. Under denna tid upprätthölls den allmänna ordningen i Portugal i princip utan avbrott och diktaturen var relativt populär bland befolkningen under flera år i början av perioden på grund av den starka kopplingen till religionen och den stabila ekonomin med relativt materiellt välstånd som trots allt följde efter en period av kaos och fattigdom under de första årtiondena av 1900-talet under den första republiken, då laglösheten var utbredd och resurserna knappa.

Det anses allmänt att Portugal och dess befolkning åtnjöt relativt stora mått av medborgerliga rättigheter, exempelvis var dödsstraff under hela perioden officiellt förbjudet även om rapporter om enskilda avrättningar förekommer, och inte heller tortyr eller censur av pressen var lika omfattande som i jämförbara fascistiska stater.

Inom regimen fanns det en mindre hårdför falang kallad Ala Liberal, som arbetade för en mer demokratisk väg för landet (Fernandes 2007:688). I och med maktskiftet från Salazar fick denna falangen ledd av Ceatano mer makt och banade väg för revolutionen. Förtrycket av befolkningen fortsatte men med mindre hårdhänta metoder, exempelvis mjuknade tonen mot oppositionen tydligt. Ceatanos regim var betydligt mindre hårdför än salazars på många punkter och faktumet att han stod för en fascistisk diktatur, men en av de allra mjukaste sådana, kan vara en stor del av anledningen till att han mot slutet av sin regeringsperiod strax innan revolutionen hade mycket litet stöd både från vänster och från höger i alla delar av samhället (se Amaral 1999:115ff).

Den katolska kyrkan i Portugal var med undantag för vissa enskilda präster och fristående katolska påtryckningsgrupper dessutom hårt knuten till regimen genom hela den auktoritära perioden. I ett starkt religiöst land som Portugal kan detta vara en del i förklaringen till att regimen blev så långlivad. Stora delar av kyrkan stödde även efter revolutionen medlemmar i den fallna fascistregimen i val, men höll sig officiellt utanför politiska frågor. Som exempel på det nära samarbetet kan nämnas att på flertalet propagandabilder av Salazar kan man se honom avbildad med kors och i sällskap av präster som ”nationens riddare”, och många prästers predikningar under perioden innehöll hyllningar till diktatorn.

2.2 Regimen prövas och faller

En liten öppning i det diktatoriska styret kunde ses redan de första åren av 1970-talet när socialistledaren Soares kunde återvända från exil och den hemliga polisens aktiviteter avtog något under Caetano och hans softliner regim (Amaral 1999). Dock var detta inte tillräckligt och det militära missnöjet med krigen för att behålla kolonierna i afrika i kombination med missnöje bland befolkningen fick revolutionen att bryta ut i april 1974. Då hade redan kommunister och socialister väl organiserade planer för hur ett socialistiskt Portugal skulle se ut. Dessa planer var dock, som det skulle visa sig senare, långt ifrån samma.

Under diktaturen fick Acção Socialista Portuguesa som senare utvecklades till det nuvarande socialistpartiet stor internationell publicitet som den ”officiella” motståndsrörelsen i exil. Dock utförde denna grupp, sitt rykte såväl inom Portugal som internationellt till trots, inga praktiska aktioner riktade mot diktaturen utan fungerade mer som opinionsbildare och påtryckningsgrupp. Den enda radikala oppositionen utgjordes av kommunisterna i PCP, vilka inte tvekade inför våldsamma sammanstötningar med regeringstrupper, medan socialisterna och vissa grupper knutna till katolska kyrkan utgjorde det mer moderata motståndet (se Fernandes 2007:687).

Även efter transitionen till demokrati var Portugals etablissemang målet för vänsterextrema som med militära medel försökte störta regeringen i form av Forças Populares do 25 Abril, en liten men våldsam marxistgrupp som bland annat utförde attentat mot natostyrkor i landet under 1980 talet (geographic.org).

2.2.1 Övergångsstyret i Portugal

Den portugisiska transitionen till demokrati var knappast fredlig, med både en extremhöger och en extremvänster som satte käppar i hjulet för demokratin genom att kämpa för respektive en kommunistisk stat enligt sovjetmodell och en fortsättning på fascistdiktaturen. Själva maktövertagandet av militären skedde relativt fredligt och oblodigt, men det dröjde inte länge innan de radikala kommunisterna i PCP och krafter i den politiska mitten och högern började kämpa om makten.

Efter en två år lång transitionsperiod kunde en demokratisk regim komma till makten i juli 1976. Detta avslutade transitionsprocessen, men det råder delade meningar om när den nya demokratin blev konsoliderad. Klart är att en stor majoritet på alla de demokratiska arenorna stödde den nya demokratiska konstitutionen redan då den röstades igenom.

2.2.2 Vänsterns enande kraft, splittring och svagheter

Strax efter revolutionen kunde vänsterkrafterna i landet räkna med ett absolut stöd av mer än två tredjedelar av befolkningen, det som splittrade vänsteranhängarna i två läger var om socialismen skulle uppnås genom en fredlig transition eller genom våldsamt revolution (se Amaral 1999:116-120). Det blev till slut den fredliga vägen ledd av PS med flera som vann kampen om landets framtid och PCP som fick sina positioner fastlåsta utanför det parlamentariska systemet, med konsekvenser för hur stödet till partierna kom att utveckla sig.

Maktkampen mellan socialister och kommunister kom att präglade de första åren av det demokratiska Portugals politiska liv mer än någon annan fråga, speciellt fackrörelsen och synen på privategendom var stora stötestenar som definierade kampen samtidigt som högerpolitiker marginaliserades och ignorerades i debatten (se Maxwell 1995:125). Bland exempel på hur kampen yttrade sig kan nämnas att en demonstration till fördel för högerpresidenten förbjöds av kommunistpartiet, vilket fördömdes offentligt av socialistpartiet som ett bevis på kommunisternas auktoritära agenda, och försök gjordes att överföra egendom från ägarna till arbetarkooperativ (Amaral 1999:117). I sin tur försökte socialistpartiet förbjuda både kommunister och extremhöger från att delta i valprocessen, och använde val inom fackrörelsen för att utmanövrera kommunister och få över traditionella kommunistiska väljare till deras parti genom medvetna strategiändringar (Maxwell 1995:109f).

På kort sikt, under transitionsprocessen, hade dock vänsteralternativen tillsammans ett överväldigande stöd och vänstern i allmänhet kom att fungera som en enande kraft under övergången till demokrati (Maxwell 1995:115ff).

Den hårda splittringen kom att på längre sikt drabba PS hårdast på grund av att de som från början uttalat socialistparti kom att utvecklas längre och längre bort från den marxistiska ideologin de startade med. År 1982 hade PS redan drabbats av tre större splittringar där stora fraktioner lämnade partiet, både mer moderata väljare, som gick över till PSD, och mer radikala som bildade det egna vänsterpartiet EUDS, vilket existerade i 8 år innan det upplöstes och de flesta av medlemmarna skrev in sig i PS igen (se Manuel 1996:5).

Vid 1970-talets slut var vänsterrörelsen i landet mer splittrad än någonsin, och har ännu idag inte hittat tillbaka till populariteten och förtroendet den åtnjöt vid tiden för revolutionen. I skuggan av maktkampen och oenigheten om vad en socialistisk framtid egentligen innebär formades den portugisiska politiken efter en mittenmodell som i så många andra länder, där extremer inte har någon plats.

För att förstå splittringen är det viktigt att nämna att ingen av aktörerna på vänsterkanten hade någon som helst erfarenhet av att föra en politisk diskurs i en öppen demokrati, vilket kan ha varit en starkt bidragande faktor till att de missförstods av väljarna och skapade förvirring, vilket i första hand ledde fram till vad som kunde blivit revolutionens kollaps bara ett år efter Caetano störtats.

2.2.3 Motrevolutionen 1975

Ett år efter revolutionen, i mars 1975, hade många landägare och högermän flytt landet i rädsla för en socialistisk revolution av sovjetisk typ eller fängslats av övergångsregeringen, landlösa arbetare ockuperade, i flera fall med militärens hjälp, egendom i landets södra delar och utan en tillräckligt fungerande ordningsmakt rådde det stor oro för upplopp och laglöshet, gatans parlament styrde i många större städer och framtiden var oviss (se Maxwell 1995:117ff).

Det var i denna situationen som landägare, småföretagare och storbönder i de rika och starkt konservativt katolska norra delarna av landet gick samman för att kasta ut kommunisterna och tvinga de radikala militärerna att dra sig tillbaka i sina baracker (Maxwell 1995:137ff). Kyrkan stödde motrevolutionen med böner om ”gud bevara oss från kommunisterna”, utländska företag flydde landet och den ekonomiska krisen förvärrades, för ett tag såg det ut som om revolutionen skulle gå om intet (se Maxwell 1995:138-142). Dock slutade det hela till socialisternas fördel genom att upprorsmakarna la ner vapnen, dock inte utan våld från övergångsregeringens sida. Efter de första valen rådde det dock lugn och demokratisk debatt.

2.3 Stegen mot demokrati: reformer och förändringar i systemet

Som i så många andra nya demokratier försökte den nya övergångsregeringen i Portugal göra upp med det förflutna genom att rensa ut medlöpare till den förra regimen, speciellt då hardliners, och skapa ett nytt styrelseskick som på många vis var en total motsats till det förra.

Speciellt gällde detta när nya lagar och ett nytt juridiskt system skulle inrättas för att ersätta det fascistiska, centraliserade systemet med ett decentraliserat, oberoende sådant, en process som krävde enorma resursomfördelningar och en omskolning av alla landets domare och jurister (jfr Gomes 2007:114f). De brott som tidigare behandlats utanför det civila rättssystemet av den politiska hemliga polisen skulle nu hanteras offentligt samtidigt som brottsmålen och egendomstvisterna växte i antal i omfördelningens spår, vilket krävde en enorm utbyggnad av rättsapparaten.

Landets administration förändrades jämförelsevis lite till en början, med samma officiella poster och tillvägagångssätt som tidigare och nya personer från helt andra inriktningar på posterna. Detta förändrades sedan gradvis genom omskrivningar av konstitutionen och lagar och införandet av nya politiska poster (jfr Manuel 1996:60). Genom socialisternas uppskjutande av att reformera statsapparaten behölls den fascistiska hierarkin på flera punkter fram tills idag, något som ofta kritiserats, men även motverkas av faktumet att det nu finns en jämnare maktbalans mellan president och parlament.

2.4 Dagens portugisiska politik

Den nuvarande politiska kulturen i Portugal präglas till stor del av mittenpolitik och marginaliserade extrempartier. Uttalat fascistiska partier är förbjudna, och trots att de kommunister som utgjorde en stor del av opinionen under 70-talet fortfarande samlar mycket röster jämfört med andra europeiska kommunistpartier saknar de idag avgörande politisk makt. Portugal gick alltså från att vara fascistisk diktatur till politiskt slagfält för olika socialistiska inriktningar till en modern västeuropeisk demokrati och EU medlem.

2.4.1 Konstitutionen

Den nu gällande portugisiska konstitutionen röstades fram på ettårsdagen av revolutionen 1975 och började gälla 1976, den har sedermera setts över och fått tillägg 7 gånger, bland de viktigaste ändringarna kan nämnas att i originalet från 1975 gavs presidenten makt att direkt utse premiärministern och avsätta en demokratiskt vald regering, vilket togs bort vid revisionen 1982. Den moderna konstitutionen inkluderade redan från första versionen medborgares fri- och rättigheter, förbud mot politiska förföljelser och tortyr samt total press och yttrandefrihet, en princip som i viss, men absolut inte full grad också efterföljdes under diktaturen för att hålla exempelvis utländska människorättsgruppers ögon borta.

Konstitutionen slår fast att Portugal är en parlamentarisk demokrati, med ett enat parlament som lagstiftande församling och en president, vald för femårsperioder, som har vetorätt över parlamentets beslut.

2.4.2 Maktfördelning och regeringschefer

Sedan den sista övergångsregeringen lämnade över makten till socialistpartiet i juli 1976 har landet styrts av 17 olika regeringar. Den i skrivande stund sittande socialistregeringen är den sjuttonde i raden som alla består av antingen socialistpartiet eller socialdemokraterna, ensamma eller i koalition med andra partier mot mitten av den politiska skalan (uppgift från portugisiska regeringskansliet). Av dessa har 4 varit ledda av PS, 8 av PSD och en innehöll båda. De övriga tre leddes av premiärministrar inkallade direkt av presidenten utan stöd i val då detta fortfarande tilläts under det sena 1970-talet.

2.4.3 Viktiga politiker

Här är det viktigt att nämna framför allt PSD's grundare som före detta medlemmar i fascistdiktaturens administration, vilket kan ha lett till att väljare som stödde regimens softliner i deras mål att få en demokratisk version av det fascistiska styret strömmade till och stödde partiet.

2.4.4 Partiernas utveckling och dagsläget

De två största portugisiska partierna är, och har varit sedan revolutionen, det socialdemokratiska Partido Socialista, här kallat socialistpartiet eller PS, och höger-mitten partiet Partido Social Democrata, här kallat socialdemokratiska partiet eller PSD som en direkt översättning av det portugisiska namnet, dock inte att förväxla med en traditionellt socialdemokratisk agenda eftersom de på den politiska skalan snarare motsvarar svenska folkpartiet eller centerpartiet, alltså väl till höger om de svenska socialdemokraterna.

PSD bildades efter revolutionen 1974 av softliners i den fascistiska regimen med en tydligt demokratisk agenda ägnad att införa ett icke-auktoritärt högerstyre i landet efter revolutionen. Partiets grundare är bland andra Francisco Manuel Lumbrales de Sá Carneiro och Francisco José Pereira Pinto de Balsemão som båda hade lägre administrativa funktioner i den auktoritära regimen.

PS bildades i exil 1973 av mindre extrema medlemmar av den socialistiska motståndsrörelsen Acção Socialista Portuguesa och ersatte den militanta kampen med en politisk påtryckningsgrupp för ett demokratiskt Portugal. Det nybildade partiet spelade därefter en stor roll i införandet av den demokratiska konstitutionen. Under de socialistiska splittringarna åren efter revolutionen försvann mycket av stödet från vänsterkanten och partiet tog 1986 bort alla referenser till marxism ur partiprogrammet, PS kan numera därför räknas helt som ett mittenparti (se Manuel 1996:5).

Ett parti som varit med i de flesta regeringsbildningar sedan revolutionen är CDS, sedermera Partido Popular eller PP, ett traditionellt konservativt och kristdemokratiskt parti med starkt stöd bland de djupt religiösa delarna av befolkningen och anhängarna av fascistregimen. CDS är ett av de allra mest konservativa alternativen i portugisisk politik idag och har alltsedan revolutionen spelat en viktig roll i att länka samman den yttersta högerkanten och de styrande partierna i mitten (se Manuel 1996:5f). Som sådant får det anses vara det alternativ som lockar flest av de före detta hardliners som går att finna i dagens politiska arena.

De mer radikala partierna på vänsterkanten såsom vänsterblocket Bloco de Esquerda BE och kommunistpartiet Partido Comunista Português PCP har idag litet inflytande och har aldrig suttit i någon regering. Däremot spelade PCP en mycket stor roll historiskt som ett av de stora vänsteralternativen och kan till viss del sägas leva på sitt rykte som de enda "sanna" motståndarna till diktaturen. Bildat redan 1921 är det det äldsta kvarvarande partiet, och med en envis vägran att acceptera kapitalism har partiet behållit sin ställning som ett sätt för missnöjda

extremsocialister att få komma till tals i det demokratiska parlamentariska systemet (se Manuel 1996:5).

Likaså har de mindre högerpartierna Monarkistpartiet PPM, konservativa PND och extremhögerpartiet PNR mycket liten politisk makt trots att PPM suttit med i någon enstaka högerregering då de fungerat som stödparti åt PSD. PNR går till val på en traditionellt högerpopulistisk agenda om ett ”Portugal åt portugiserna” och anspelningar på stormaktstiden, det är det enda parti som öppet stöder Salazar som ”landsfader”, trots att uttalat fascistiska partier är förbjudna enligt vallagen. Dock är det relativt svårt att definiera vad ett fascistiskt parti är.

I det senaste parlamentsvalet som hölls 2005 fick PS 45.3% av de totala rösterna, PSD 28.7%, PCP med stödparti 7.6%, PP 7.3%, och BE 6.4% (siffror från Angus Reid Global monitor). Siffror från partier som inte kommer in i parlamentet registreras i klump och finns därför inte tillgängliga för småpartierna för sig.

Historiskt sett har PS pendlat mellan 20-37% av rösterna, PSD 25-50%, CDS 4-16%, med överväldigande majoritet i det första valet efter revolutionen, och PCP mellan 9-19% (Manuel 1996:7). Även när hänsyn tas till de tillfälliga småpartier som uppstått och försvunnit under dessa åren ger detta en bild av ett tydligt centerinriktat politiskt liv där de mer extrema partierna får ge vika för en mer slätstruken politik. Intressant att notera är att CDS med sin tydligt konservativa agenda och politiker kända som softliners från diktaturen samlade stort stöd i det första valet, som sedan försvann redan i nästa val då väljarna svek.

3 Polen

3.1 Det auktoritära Polen

Det anses allmänt i litteraturen att Polen var den stat i det forna östblocket som, relativt sett, åtnjöt störst frihet. Linz & Stepan argumenterar till och med för att landet var ensamt om att aldrig stå närmare ett totalitärt styre än ett auktoritärt sådant. De medger att totalitära drag i perioder kunde skönjas, men aldrig i sådan omfattning att Polen kunde karaktäriseras som totalitärt¹. Linz & Stepan gör en viktig distinktion av det auktoritära Polen då de diskuterar det inhemska klimatet i termer av en ”*vi mot dem*” känsla². Den katolska kyrkans roll i dessa båda fall skall inte undervärderas.

Under hela kalla kriget behöll kyrkan ett förhållandevis stort mått av autonomi, vilket gav den utrymme att organisatoriskt och ideologiskt stå emot en fullständig inackordering under statens försyn. Under perioden 1953-56 gjordes försök att ta kontrollen över kyrkan och dåvarande kardinalen Wyszynski försattes i husarrest, vilket i sin tur ledde till att stärka ”*vi mot dem*” känslorna. Som ett led av kyrkans betydelse nämner de en rad exempel på där det Sovjet stödda kommunist partiet ”tvingades” nå överenskommelser med kyrkan för att undvika kriser, som kunnat leda till Sovjetisk intervention (Linz 1996:255ff).

På så vis var den katolska kyrkan att betrakta som en maktfaktor. Med detta sagt vill jag tydliggöra vad som under Sovjettiden präglade det polska politiska klimatet. Polen var auktoritärt styrt, helt i händerna på kommunistpartiet. Men där fanns en vilja från kommunistpartiet att inte dra på sig Sovjets fulla uppmärksamhet som i realiteten skulle kunna innebära en intervention med dess fulla konsekvens i form av rullande huvuden och en, av Sovjet, nyinrättad regering. Kort sagt, det låg i kommunistpartiets intresse att blidka massan i form av vissa eftergifter.

3.2 Regimen prövas och faller

Polens väg mot demokrati innehåller naturligtvis en mängd komplexa faktorer, varav några alls inte kommer diskuteras i denna uppsatts och vissa kanske inte ens identifierats av författarna själva. Detta torde dock inte innebära några problem då dessa faktorer i viss utsträckning faller utanför ramen för vår frågeställning. I detta stycke skall sådana faktorer i demokratiseringsprocessen presenteras som vi menar

¹För definition, se den inledande diskussionen om ländernas likheter och olikheter.

²”*Vi*” ska här förstås som den polska nationen och ”*dem*” som det Sovjet stödda kommunistpartiet.

haft inverkan inte bara på utvecklingen av demokratin som sådan men som också haft betydelse för vilka spår som det gamla kommunist styrda Polen lämnat efter sig i dagens Polen.

3.2.1 Det polska folket- en enande kraft

Som nämnts tidigare bidrog kyrkan i stor utsträckning till att skapa och stärka den s.k. ”vi mot dem” känslan. Nedan skall denna diskussion vidgas för att tydliggöra de skillnader mellan arbetare och politiker som karaktäriserade det polska samhället.

En annan aspekt av den framväxande vi känslan var att Polen nu, efter andra världskriget, för första gången hade en egen nationalstat. För att förstå den inneboende kraften i detta måste man ta Polens historia i beaktande. Från att ha varit en stat att räkna med upplöstes staten Polen i mer än 100 år mellan 1795-1918, under denna tid växte sig också katolska kyrkan stark och blev en älskad institution för polsk nationalitet. En konsekvens av Polens ofrivilliga inblandning i kriget och det som följde med utrotning av judar, utdrivning av polsk födda tyskar, tvångsförflyttning av vitryssar och ukrainare till Sovjet, innebar ett homogenera Polen än någonsin. Då Polen under kriget tillhörde de allierade kunde inte Sovjet motivera sin ockupation som en kamp mot Nazi-kollaboratörer (Linz 1996:258f). Detta sammantaget menar Linz bidrog till att Polen redan från början stod väl rustat i sitt motstånd till den sovjetiska hegemonen.

3.2.2 Solidaritet- den enande kraften

Liksom på många andra håll i Europa protesterade polens studenter och intellektuella 1968, dock utan något större stöd från arbetarna. Under 70-71 anordnade arbetarna massdemonstrationer, den här gången utan de intellektuellas medverkan. Men så 1976 bildades KOR (Committe for the Defense of Workers) för att hjälpa bestraffade strejkaktivister. När så den stora strejken, vars främsta syfte var att legalisera en fristående fackförening, under ledning av Lech Walesa bröt ut i Gdansk skeppsvarv 1980 slöt kyrkan och intellektuella upp i ett gemensamt polskt motstånd. Den polska staten såg sig tvungen att kapitulera inför denna massiva kraftsamling³, och därmed var östblockets första fristående och lagliga fackförening född (Linz 1996:262).

Nu följde en tids pressfrihet och Solidaritet med andra fick möjlighet att trycka och sprida en stor mängd oberoende publikationer. Men efter 15 månader av inre påtryckningar i det polska kommunistpartiet och yttre påtryckningar från Sovjet deklarerade Jaruzelski undantagstillstånd. Detta skulle för en tid frysa den politiska förändringen. De moderata krafterna i PZPR⁴ som verkat för en

³Under denna tid nådde Solidaritet sin pik med mer än 10 miljoner arbetare som medlemmar, vilka utgjorde majoriteten av landets arbetare.

⁴Hädanefter används denna förkortning för Polens kommunist parti, den står för Polens Förenade Arbetar Parti.

liberalisering av systemet hoppade antingen av i protest eller blev isolerade (se Curry 2003:21ff).

Solidaritets betydelse för den kommunistiska regimens fall slutar inte här, men då Solidaritet skulle ombilda sig självt till ett oppositions parti förs denna betydelse fram i ett senare stycke.

1989 upplevde PZPR vad som måste beskrivas som ett totalt nederlag. Valet som hölls var utformat så att kommunisterna och deras allierade var garanterade 65% av platserna i parlamentet, nederlaget var dock så absolut att de gamla allierade övergav dem (Curry 2003:19).

Nedan beskrivs upphovet till detta och dess konsekvenser för bildandet och ombildandet av nya partier.

3.2.3 Aktörer söker samförstånd

I maj 1988 utbröt nya strejker: Dessa initierades av en grupp tillhörande en yngre och militantare generation av Solidaritet. Enligt Linz hade slutligen den klassiska ”*four-player game of transition*” framträtt. De moderata krafterna personifierades i viss utsträckning av Jaruzelski och Walesa som båda hade potentiella utmanare från radikalare grupperingar inom partiet respektive inom Solidaritet (Linz 1996:265).

Utfallet av den uppstådda situationen skulle bli det som kom att kallas ”round table” diskussionerna. Termen ämnar beskriva det skede i vilket oppositionen och makthavarna gick från inofficiella samtal till offentliga sådana. Samtalen syftade till att inkludera Solidaritet i systemet men lämna dem utanför makten, för att på så vis föra gemensamma samtal om att reformera samhället (Curry 2003:22).

Man beslutade om att utlysa val i juni 1989, men som framgick ovan övergav kommunisternas gamla allierade PZPR, resultatet skulle på kort sikt bli förödande. I förlängningen kom dessa samtal att resultera i den första icke-kommunistiska premiärministern i Östeuropa på 40 år, då de forna allianspartierna övergav PZPR kunde de inte längre bilda regering (Linz 1996:266).

I och med valet -89 går Solidaritet från att vara en arbetarnas fackförening till att bli landets styrande oppositionsparti, i december valdes Walesa till President (Curry 2003:22).

3.3 Lustrationsprocessen

Avslutningsvis måste den så kallade lustrationsprocessen presenteras. Det vill säga den procedur i vilken man bestämmer hur man skall hantera den före detta icke-demokratiska regimens partifunktionärer och andra officiella eller icke-officiella medarbetare. Det finns en mängd litteratur som diskuterar varför en lustrationsprocess tar sig den utveckling som den gör i ett visst land, som vi ska se menar Szczerbiak att Polen var ett specialfall. Först åtta år efter kommunismens sammanbrott skulle en lustrationslag slutligen träda i kraft, vilket han menar

tidigare litteratur på området inte kunnat förklara. Enligt Szczerbiak menar litteraturen att en sådan process aldrig skulle ha ägt rum i Polen efter så pass lång tid.

3.3.1 Hur gick det till?

Den första post-kommunistiska regeringen valde att helt avstå från att utkräva ansvar av de före detta styrande. Mazowieckis tal i september -89 har ofta fått exemplifiera detta då han talade om att "draw a thick line under the communist past" för att förlåta och om nödvändigt glömma oförrätt som ägt rum. Man sa sig företräda en linje som, istället för att skapa en känsla av kollektiv skuld, höll lojaliteten till det nya som viktigast.

Debatten skulle dock inte dö med detta. I takt med att allt fler kommuniststater föll i grannområdet tilltog kritiken mot "thick line" policyn. Den kortlivade koalitionsregeringen (december -91 till juni -92) med partier härstammande från Solidaritet kom till makten med en radikal syn på ansvarsutkrävningen av forna kommunistfunktionärer. Men, som Szczerbiak visat, var deras linje alltför hård. Konsekvensen av den radikala lustrationspolicyn, med en lista bestående av allt för stora namn, blev istället att man skulle fördröjde processen i flera år. Opposition och medborgare blev helt enkelt tveksamma till dess giltighet (Szczerbiak 2002:556ff). Som framkom ovan skulle det dröja till -97 innan en lag trädde i kraft, samma år polackerna folkomröstade om konstitutionen.

Szczerbiak identifierar i huvudsak tre stycken aspekter i det polska samhället som utmärkande för att lustrationsprocessen trots allt genomfördes och inte föll i glömska.

För det första, säger han, innebar inte polackens skepticism mot den presenterade listan att kommunismens gärningar föll i glömska. Tvärtom har polackerna alltid stött en lustration och genom hela 90-talet stödde en majoritet av folket en sådan lag.

För det andra hänvisar han till vad Welsh har kallat "politics of the present". Innebörden är att ett problemområde kan fortsätta vara besvärande och att det kan gå i cykler, i synnerhet om problemet är av sådan karaktär att det kan politiseras. Med andra ord kom lustrationen av vissa politiker att användas som ett politiskt slagträ i en kamp att underminera opponenters legitimitet.

Slutligen, skriver Szczerbiak, och kanske viktigast var de anklagelser som riktades mot SLD:s partiledare Oleksy. Han påstods ha fungerat som sovjetisk och rysk spion, och även då dessa anklagelser aldrig blev bevisade tvingades Oleksy att avgå. Detta kom sedermera bli känt som Oleksy affären, men framförallt hade frågan om lustration återigen hamnat högst upp på den politiska agendan (Szczerbiak 2002:558-561).

3.3.2 Vad innebar Lustrationen i praktiken?

Lustrationslagen innebär att folkvalda politiker, höga ämbetsmän, domare, åklagare och advokater skriftligen måste deklarerat huruvida de samarbetat med de kommunistiska militära eller civila säkerhetstjänsterna under åren 1944-1989.

En särskild domstol inrättades och sammanträdde för första gången i februari 1999. Ett stort antal personer i högre ställning – även presidentkandidater inför presidentvalet och samtliga parlaments- och regeringsledamöter - har skriftligen fått avge deklARATIONER huruvida de samarbetade eller ej med de kommunistiska säkerhetstjänsterna. Konstaterat samarbete med säkerhetstjänsterna bestraffas inte. Om det däremot visar sig att någon ljugit om sitt samarbete anses detta vara moraliskt diskvalificerat för att inneha offentliga förtroendeuppdrag under tio år. (källa www.manskligarattigheter.gov.se)

3.3.3 Ett stoppat förslag

I juli 2006 röstades en ny lustrationslag igenom i parlamentet, enbart ex-kommunister röstade mot lagförslaget. I praktiken innebär lagförslaget att alla personer födda före 1972 tvingas deklarerat vilka kontakter de hade med den kommunistiska säkerhetspolisen. Personer som vägrar delta i den lagstadgade granskningen får automatiskt sparken. Granskning, eller lustration, som det kallas, gäller för 53 yrkesgrupper: universitetspersonal, rektorer och skoldirektörer, anställda i statliga företag, samtliga jurister, diplomater, politiker och journalister. USA uttalade sig kritiskt om granskningen och menade att den skadar medborgarnas privatliv och kan användas i politiskt syfte (källa www.sr.se).

Lagen skulle ha påverkat ungefär 700 000 människor i en process som uppskattningsvis skulle tagit 15 år eller mer att slutföra. Man behöver inte vara juristutbildad, menar Jasiewicz, för att upptäcka att en sådan lag bryter mot, ”... *several important principles of liberal-democratic procedures and encroached on basic human and civil rights*”. Han konstaterar vidare att arkiverat material manipulerats tidigare, annat har helt eller delvis förstörts. Avslutningsvis ställer han sig den retoriska frågan: ”*Why should we today trust the word of a former secret-police officer more than the word of a former dissident with a record of opposing the old regime - and having suffered persecution for having done so?*” (Jasiewicz 2007:31)

3.4 Dagens polska politik

Partierna som tog form (antingen de var nybildningar, ombildningar eller splittringar) härstammade alltså från endera kommunistpartiet och dess forna allierade eller oppositionen med Solidaritet i spetsen.

3.4.1 Konstitutionen

Polens nuvarande författning, som trädde i kraft 1997 efter en folkomröstning, gör landet till en parlamentarisk demokrati. Detta innebar samtidigt att Polens fick sin första nya författning sedan 1950-talet. Lagstiftande församling består av ett underhus (sejmen) och ett överhus (senaten), där båda kan väljs vart fjärde år. Sejmen antar lagar, medan senaten har en rekommenderade funktion.

Presidenten väljs av folket och får högst sitta i två femårsperioder. Presidenten utser i sin tur premiärministern, som måste godkännas av sejmen. Presidenten har vetorätt mot lagförslag, vilket dock parlamentet kan upphäva. Regeringen har den verkställande makten och ansvarar inför den lagstiftande sejmen. En regering som inte besitter majoritet i sejmen kan endast fällas om det finns majoritet för en annan regering. Även om presidentämbetets maktbefogenheter är begränsat har presidenten det övergripande ansvaret för utrikes- och försvarspolitiken samt viss utnämningsrätt. Ämbetet ger även presidenten mandat att ta initiativ till folkomröstningar (källa www.NE.se). Den matematiska formeln för hur röster slutligen fördelas inom valkretsen varierar. Den vanligaste enligt Norris är d'Hondts formel som gynnar större partier samma system använder sig Polen av. Ett annat sätt att avgränsa antalet partier är att använda sig av procentspärr, i Polen ligger den på 7% (Norris i Reynolds 2002:239). Minoritetspartier är dock befriade från denna spärr, detta har emellertid inte lett till någon nämnvärd ökning av minoriteters representation (Ghai i Reynolds 2003:45).

3.4.2 Kulturhistorisk kontext

Ur ett västerländskt perspektiv, argumenterar Jasiewicz, är det svårt att förstå skiljelinjen mellan vänster- och högerpartier. Man måste vara medveten om att vänster höger skalan inom central- och östeuropeisk politik enbart används för att dela upp partierna i en kulturell kontext. Detta till skillnad från väst där uppdelningarna inte sällan leder till dispyter också av socioekonomisk karaktär. (Jasiewicz 2007:28)

Med detta poängterat vill vi dock inte ha sagt att sprickorna skulle vara enklare att överbrygga än dem som västerländska partier tampas med. Men kanske är det en av förklaringarna till att radikaler på vänster kanten och populisterna på högerkanten på senare tid enades i en koalition för att nå EU-medlemskap.

Zarycki konstaterar att sprickan härrör från kommunismens intåg i Polen och påstår att det är tolkningen av denna tid under kommuniststyre som blir till grogrund för skiljelinjens huvudfåra. Partipolitiskt representeras de av SLD, vilket senare belyses, med kopplingar till PZPR och mer konservativa grupperingar som traditionellt förknippas med Solidaritets anti-kommunistiska rörelse. Vänstern, eller SLD, står för modernisering och sekularisering vilket också innefattar industrialisering, etnisk och kulturell lika behandling samt en strävan att utjämna sociala klyftor. Den traditionella högern förknippas i stor utsträckning med den katolska kyrkan och tron på den som ryggraden i det polska samhällets nationalkänsla. (Zarycki 2007:486f) Zarycki är inte ensam om att ha noterat detta,

Jasiewicz poängterar att den grundläggande spänningen i polsk politik står att finna mellan bekännande ”particularist-authoritarian” och sekulära ”universalist-libertarian”. Likt Zarycki menar han att denna splittring är nära relaterad till den kommunistiska tiden. (Jasiewicz 2007:28) Denna klyfta har också beskrivits utifrån ett demografiskt perspektiv. Norris menar att den huvudsakliga klyftan i polsk röstningsförfarande noteras i om man bor i ett ”rural” eller ”non-rural” område. (Norris i Reynolds 2002:223).

Tanken med en sådan uppdelning skulle då vara att människor som bor på landet tenderar vara mer traditionsbundna och alltså i det här fallet tillhörande den traditionella icke-sekulära högern.

Zarycki har även noterar att röstningsmönstret också varierar geografiskt och att det i stort följer historiska landsgränser. Dessa gränser härrör från 1815 - 1914 då Polen var uppdelat mellan Österrike, Preussen och Ryssland. I etthundra år utgjorde dessa delar av dagens Polen stabila gränser nämnda stater emellan. Med detta sagt menar han att det inte är konstigt att vissa av regionernas särart levt kvar in i vår tid. Utöver dessa regioner nämns en fjärde, bestående av före detta tyska områden. Under kommunisttiden var dessa områden kända som de ”återtagna territorierna”. (Zarycki 2007:488f)

3.4.3 Viktiga politiker

Som ett par av de mest inflytelserika polska politikerna bör särskilt Wladyslaw Gomulka, Lesh Walesa, Wojciech Jaruzelski, Aleksander Kwaśniewski och Lech Kaczyński nämnas. Dessa politiker har redan kort presenterats men då dess betydelse för den polska utvecklingen inte bör underskattas följer här en kortfattad kronologisk genomgång.

Gomulka kom till makten i en efter-stalinistisk period av oro. Hans bidrag var att övertyga den sovjetiska ledningen att Polen med sin historia och sina traditioner behövde en egen politisk lösning.

Walesa var som sagt en av grundarna av Solidaritet, rörelsen som gick i bräschen för den folkliga opposition som slutligen lyckades införa demokrati.

Jaruzelski var som förste sekreterare i det polska kommunistpartiet den som införde undantagstillstånd den 13 december 1981 som svar på den fackliga och politiska kamp Solidaritet förde men också för att förekomma hot om invasion från Sovjetunionen därefter skulle han vara Polens president fram till 1990 då han efter ökat folktryck avgick frivilligt. I mars 2006 påbörjades förberedelser för åtal mot Jaruzelski för brott under krigstillståndet. Jaruzelski åtalas för kommunistiska brott och riskerar upp till 10-års fängelse. Till sitt försvar anför Jaruzelski att alternativet till krigstillståndet var en sovjetisk inmarsch i landet på samma sätt som i Ungern 1956 och Tjeckoslovakien 1968-

Kwaśniewski är den president som suttit längst vid makten där han satt mellan -95 och -05. Han påbörjade sin karriär redan under kommunist tiden då han bl.a. fungerade som sport- och ungdomsminister.

Kaczyński är landets nuvarande president och valdes till detta 2005 efter att oväntat ha besekrat den liberale kandidaten Tusk.

3.4.4 Partiernas utveckling och dagsläget

De första åren i det nya politiska systemet skulle karaktäriseras av olika presidentkandidaters maktambitioner. Det var slutligen president-kampanjerna inför valet 1990 som skulle splittra Solidaritet. Den alltsedan strejken i Gdansk populära Walesa ställde upp i valet som självständig kandidat, utan något parti i ryggen. I 90-talets Polen var det i första hand värdefrågor som fällde avgörandet för hur människor röstade. Folket hade att välja mellan ex-kommunister och Solidaritets kandidater, där frågor om abort och kyrkans roll i staten blev avgörande. (Jasiewicz 2007:28)

Efter PZPR:s totala nederlag i valet 1989 var partiet tvunget att omvärdera sig självt och sin organisation. Konsekvensen blev bildandet av ett nytt parti, ”the Social Democrats of Poland” (SdRP). Efter bara fyra år vann partiet tillsammans med koalitionspartiet ”the Democratic Left Alliance” (SLD) parlamentsvalet. När koalitionen 1999 slogs ihop till ett parti och blev SLD hade man samtidigt Polens stabilaste parti. Detta menar Curry skulle löna sig i 2001 års val då partiet dominerade. Solidaritet var då så fragmenterat att de inte erhöll tillräckligt med röster för att få platser i parlamentet. (Curry 2003:19)

För att förstå ex-kommunisternas lyckosamma förvandling och att på nytt, den här gången genom folkligt stöd, få leda landet måste man ta med den legitimitet partiet fick genom att vända blickarna västerut. Jasiewicz menar att då partiet väl ”återuppfunnit” sig självt (nu som SdRP) och uttalat sitt stöd för NATO och EU medlemskap var det lätt för dem att finna gemensamma vänner bland Västeuropas socialister och socialdemokrater. (Jasiewicz 2007:29)

De flesta politiska partier har alltså sina rötter att finna antingen i den anti-kommunistiska fackföreningsrörelsen Solidaritet eller i det forna kommunistiska etablissemanget.

Den första entusiasmen för politikerna från Solidaritet skulle efter omfattande ekonomiska reformer övergå i en känsla av svek. För många polacker innebar det svåra umbäranden. (Curry 2003:23)

I valet 2005 vann de konservativa en knapp seger, denna gång i form av partiet *Lag och rättvisa* (PiS) under ledning av Jaroslaw Kaczycski. Två veckor tidigare valdes tvillingbrodern Lech Kaczycski till Polens president. PiS bildade i maj 2006 en koalitionsregering tillsammans med de nationalistiska och populistiska partierna Självförsvaret (Samobrona) och Familjeunionen (LPR). På regeringens program står bl.a. uppgörelse med landets kommunistiska förflutna och med den sammansvärjning av postkommunister och kriminella element de menar styrte landet efter 1989. Det tidigare regeringspartiet Vänsteralliansen (SLD) gick kraftigt tillbaka och fick endast 11 procent av rösterna. Valdeltagandet var lågt, endast 40 procent, vilket speglar väljarnas ointresse för politik och mistro gentemot politiker. (källa www.swedenabroad.com)

3.5 Internationella aktörer

Internationella aktörer har påverkat polsk inrikespolitik inom flera områden och det kan vara svårt mäta den exakta graden av påverkan. Det torde dock stå utom tvivel att nämnda aktörer som Sovjet och sedermera NATO och EU spelat en roll i utvecklingen.

Som tydliggörande exempel kan Sovjets icke-agerande efter Solidaritets valframgång -89 kännas. Linz & Stepan uppmärksammar det dilemma Gorbachev då ställdes inför. En intervention i Polen hade med all säkerhet inneburit nådastöten för de bättre relationer med Väst som Gorbachev strävade efter. Valet han stod inför var att antingen med militär makt tvinga Solidaritet från makten eller stillasittande se på när en icke-kommunistiske regim installerades. (Linz 1996:266) Långt innan EU-medlemskapet var ett faktum beskrev Linz vad många iakttagare ansåg om Polens chanser att utvecklas i demokratisk riktning. Det kan sammanfattas med att just möjligheten till ett EU-medlemskap fanns, vilket utgjorde ett utmärkt incitament för beslutsfattare att föra en ansvarstagande politik (Linz 1996:292).

4 Analys

Som vi skall se verkar det som att radikaler från vänster haft enklare att verka i båda våra exempelländer samtidigt som det i takt med att partipolitiken centraliserats tycks gynnat moderata krafter. Utvecklingen i de båda länderna skiljer sig, som vi har sett, på flera områden vilket gör det svårt att dra exakta slutsatser, ett par mönster som dock framträder menar vi styrker våra slutsatser.

4.1 Möjligheten att verka radikalt

Mot slutet av fascistregimens styre upplevde den mycket litet stöd, inte bara från vänstern utan också av högern. Det fanns alltså redan från början en grogrund i Portugal för förändring. Strax efter revolutionen stod mer än 2/3 av befolkningen bakom vänsterkrafterna. Som tidigare framkommit menar Manuel att vänsteralternativens överväldigande majoritet fungerade som en enande kraft under demokratiseringen. På så vis kom också kommunismen i viss utsträckning, i motsatt förhållande till i Polen, att symbolisera frihet, friheten från fascism. I Portugal fanns dessutom redan innan regimen föll en falang inom fascistpartiet som arbetade för att landet skulle anta en mer demokratisk riktning.

Även i Polen fanns ett massivt motstånd till regimen bland folket. Men här var det politiska klimatet väsentligen annorlunda. Att som i Portugal genomföra en direkt revolution var med Polens förutsättningar, av kommunistpartiets (som ville behålla makten) nära kontakter med Sovjet, att betrakta som uteslutet. Inom det polska kommunistpartiet fanns det visserligen de som förespråkade en mjukare linje, men som Jaruzelskis undantagstillstånd indikerar, var handlingsutrymmet i hög grad begränsat till Sovjets medgivande. Som många innan oss beskrivit uppstod i Polen en form av ”vi mot dem” kamp. Den traditionella höger - vänsterskalan är i det sammanhanget fruktlös, de som var mot rådande system tillhörde fackföreningen Solidaritet. På sikt ledde detta till en oundviklig fragmentering av Solidaritets anhängare i, skulle det visa sig, antingen traditionalistiska eller sekulära grupper.

En annan viktig skillnad länderna emellan är hur man valde att ta hand om partifunktionärer tillhörande ex-regimen. I Portugal sökte övergångsregeringen tidigt att göra upp med det förflutna, bl.a. genom att tillsätta nya personer från andra inriktningar på officiella poster, och längre fram en långtgående omstrukturering, som nämnts finns dessutom en lag som helt förbjuder uttalade fascistpartier.

I Polen valde man till en början att helt avstå ansvarsutkrävande och talade istället om att ”draw a thick line”, där lojaliteten till det nya blev rättesnöret i retoriken. År 1997, under ledning av det forna kommunistpartiet, infördes så en lustrationslag, men som sagt inte i första hand för att rensa ut gamla kommunister utan mer för att vifta med den som en politisk pamflett.

En exakt jämförelse kan förefalla vansklig då Polen i västlig mening saknade en höger- vänsterstrid, men i Polen blev alltså aldrig ex-kommunisterna marginaliserade på samma vis som fascisterna blev i Portugal, de behövde bara omgruppera och luckan skulle öppna sig.

Ländernas skillnader till trots verkar det alltså vara så att vänsterideologier i de båda länderna generellt klarade sig bäst. I inget av länderna ser vi en direkt förföljelse eller omfattande marginalisering av socialister/kommunister som man kunnat förvänta sig om förförståelsen om motsatskraften av en diktatur varit riktig.

4.2 Ur ett moderat perspektiv

Som framgått insåg kommunistpartiet nödvändigheten av att omdefiniera partiet och ändra dess profil utåt för att locka väljare, efter det katastrofala valresultatet i juni -89. Det kan alltså argumenteras att det var rena maktintressen som låg bakom partiets omvandling snarare än en faktisk nödvändighet av det samhälleliga klimatet som fallet var i Portugal efter att nästan allt stöd och legitimitet gått förlorat. För att återta den förlorade makten, ansåg man sig i Polen helt enkelt tvungen att närma sig folket. Inte som ett resultat av att historien hunnit ikapp dem, utan som en konsekvens av att mandatet till makten hädanefter skulle delas ut av folket. I den meningen var folket inte längre offer utan härskare.

Detta väcker en ny fråga, den om varför ett kommunistiskt försök att åter gripa makten med militära medel uteblev. Här bör ett par aspekter av vikt särskilt framhållas. För det första spelade den polska militären en perifer roll i jämförelse med den portugisiska. Polska kommunistpartiet hade naturligtvis militären att tillgå men längre än till att stärka sin position vid förhandlingsbordet gick det aldrig. I Solidaritet fanns inte heller någon ambition att med våld avsätta regimen. Som framgått var det moderata krafter från bägge läger som förhandlade fram valet, någon våldskultur i den bemärkelsen, som man kan se spår av i Portugal, saknades således. Det enda reella hotet kom från Sovjet, men som historien lärt oss hade Gorbachev andra prioriteter. Detta kan betraktas som något av ett stickspår men ansågs ändå värt att poängtera.

Som vi har visat i kapitlet som närmare behandlar Portugal skulle en stark vänstervind råda i landet efter fascismens fall. I Polen skulle det bara dröja fyra år innan också, genom SdRP:s parlamentsvalseger, vänsteranhängare där på nytt fick makten. Läger man därtill att Kwaśniewski satt som president mellan 1995 och 2005 kan känslan infinna sig av att vänstervinden förblivit stark också på ett mer moderat plan.

Vid början av 80-talet var vänstern så splittrad i Portugal att förtroendet än idag inte återhämtat sig till den nivå den upplevde vid tiden för revolutionen. Som vi redogjort för har vänsterpolitikernas bristande erfarenhet av det politiska spelet anförts som bidragande orsak. Splittringen fick också till följd att stödet för vänsterkanten minskade, något som tydligt kan utläsas i att PS 1986 tog bort referenserna till marxism ur sitt partiprogram och numer av betraktare ses som ett mittenparti. Att Portugal under åren fortsatt klivit åt höger kan ytterligare utläsas ur den oproportionerligt stora roll det konservativa Partido Popular spelat, speciellt som forum för fascistiska åsikter.

Alltså kan man även dra slutsatsen att i båda länderna har det skett en dragning in mot den politiska mitten, bort från de båda ytterligheterna länderna upplevt i sina förflutna, där softliners kommit att spela en avgörande roll. Inte heller här ser vi bevis för att socialistiska krafter skulle haft mindre medel att påverka i en ex-kommunistisk stat.

4.3 Internationell påverkan

Att Portugal och Polen utvecklats enligt trots allt liknande vägar måste till allra största delen tillskrivas den internationella påverkan länderna utsattes för. Trots att det argumenteras för att den internationella kontexten är utmärkande för just Östeuropa menar vi att även Portugal påverkades till ytterst stor del av den internationella vänsterrörelsen i sina försök att uppnå ett socialistiskt Portugal (se Uhlin i Linde&Ekman 2006:188f). Speciellt splittringen inom den portugisiska vänstern i en nordeuropeiskt inspirerad socialdemokratisk och en sovjetinspirerad kommunistisk del skedde till största delen på grund av utländsk påverkan.

Att Portugals demokratisering skedde under den internationella vänstervågen på 1970-talet och polens under det mer högervridna 1990-talet, samtidigt som högern vann kraft även i Portugal, kan tyda på att de aktörer som arbetade för förändring "samlade kraft" från den internationella arenan och väntade tills klimatet var det rätta för att slå till i kombination med den rätta tidpunkten i det inrikespolitiska klimatet.

4.4 Sammanfattning och slutsats

I vår undersökning kan man hitta flera tecken på att vänstern i båda länderna haft det överhuvudtaget lättare att finna stöd från befolkningen och internationellt. Att det är lättare att finna stöd från vänster från en revolution mot en auktoritär makt kan tyckas naturligt, då vänsteråsikter i grunden är icke-auktoritära och därmed motsatsen till både auktoritär fascism och auktoritär kommunism. Ett sådant mönster på större plan lämnar vi till andra undersökningar att visa, men det går absolut att finna i Portugal och Polen, och med dessa länders olika ideologiska historia i bakgrunden anser vi det belagt att det inte finns någon regelmässig skillnad i hur vänster- respektive högeråsikter på en parlamentarisk nivå tas emot i olika postauktoritära stater.

Utan en undersökning inriktad på vad detta beror på kan vi inte svara på den frågan, men man kan tänka sig att högerpolitik och fascism är naturligt mer inriktade på elitens intressen, och vänsterpolitik i grunden på folkets frigörelse och jämställdhet, och därmed står i kontrast till alla former av auktoritet och alltså är mer lockande för människor under ett auktoritärt styre, även ett som ger sken av att bekänna sig till kommunism eller socialism. Denna teori kan man med fördel återkomma till i en annan undersökning.

Ländernas transitionsprocesser till de etablerade demokratier de är idag har i stort påverkats av deras ideologiska förflutna. Här kan man se hur exempelvis kyrkans och ekonomins roller i systemen påverkat demokratiseringsprocessen i olika inriktningar bort från respektive närmare stabilitet och konsolidering. Detta har lett till tillfälliga problem och situationer i länderna som dock till slut, på grund av påverkan från internationella aktörer och de starka moderata mittenkrafterna, kommit att utvecklas till de moderna stater vi nu ser i EU. De kopplingar denna undersökningen visat på är dock för svaga för att man ska kunna säga med säkerhet att den situation länderna befinner sig i idag beror på vilken ideologisk inriktning deras forna diktatorer hade.

5 Referenser

Onlinekällor

Angus Reid Global Monitor,
http://www.angus-reid.com/tracker/view/5303_20071203

Geographic.org,
http://www.photius.com/countries/portugal/national_security/portugal_national_security_terrorist_groups.html 20071215

Nationalencyklopedin,
http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=284978&i_sect_id=284969&i_word=polen&i_history=/ 20071222

Portugisiska Regeringskansliet,
http://www.portugal.gov.pt/Portal/EN/Governos/Governos_Constitucionais/GC17/ 20071206

Portugals konstitution,
http://www.parlamento.pt/const_leg/crp_port/ 20071206

Svenska Regeringskansliet,
http://www.manskligarattigheter.gov.se/dynamaster/file_archive/070305/021bbedabdee64883327fe16ac9aece3/Polen_2006.pdf/ 20071222

Sveriges Radio,
<http://www.sr.se/ekot/artikel.asp?artikel=1253342/> 20071227

Litteratur

Leftwish Curry, Jane – Barth Urban, Joan, (red.) 2003. *The left transformed in post-communist societies : the cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine*. Lanham : Rowman & Littlefield Pub. Oxford. UK.

Esaiasson, Peter, 2007. *Metodpraktikan : konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm : Norstedts juridik. Vällingby.

- Fernandes, Tiago 2007. "Authoritarian Regimes and Pro-Democracy Semi-Oppositions: The End of the Portuguese Dictatorship (1968-1974) in Comparative Perspective", *Democratization* Vol 14:4 (2007) s. 686 – 705
- Freitas do Amaral, Diogo, 1999. "Reflections on the Portuguese Revolution", *Journal of Democracy* Vol 10:2 (1999) s. 113-123.
- Gomes, Conceição. 2007. "The transformation of the Portuguese judicial organization: Between efficiency and democracy", *Utrecht law review* Vol 3:1 (2007) s. 101-111
- Jasiewicz, Krzysztof. 2007. "The political-party landscape" *Journal of Democracy*. Vol 18 (2007) s. 26-34
- Landman, Todd. 2003 *Issues and Methods in Comparative Politics: an Introduction*, Routledge. London. UK.
- Linde, Jonas – Ekman, Joakim, 2006. *Demokratiseringsprocesser, teoretiska ansatser och empiriska studier*. Studentlitteratur. Narayana Press. Danmark.
- Linz, Juan – Stepan, Alfred, 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, the Johns Hopkins University Press. Baltimore. USA
- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Studentlitteratur. Lund. Sverige.
- Maxwell, Kenneth, 1995. *The making of portuguese democracy*, Cambridge university press, Cambridge.
- Manuel, Paul Christopher, 1996. *The challenges of democratic consolidation in Portugal*, Preager books, Westport. UK.
- Reynolds, Andrew (red.), 2002. *The architecture of democracy, constitutional design, conflict management and democracy*. Oxford University Press. New York.
- Szczerbiak, Aleks, 2002. "Dealing with the Communist past or the politics of the present? : lustration in post-Communist Poland.", *Europe-Asia studies* vol 54:4 (2002) s. 553-572
- Zarycki, Tomasz. 2007. "History and regional development: A controversy over the 'right' interpretation of the role of history in the development of the Polish regions" *Geoforum*. Vol 38 (2007) s. 485-493